

Kaatsen en kaatsbanen

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Al in de 15de eeuw was het kaatsen een populaire volkssport, vooral op zon- en feestdagen. In steden en heel veel dorpen werd een kaatsbaan ingericht, meestal nabij een herberg of tapperij. Voor de plaatselijke bevolking was de kroeg eeuwenlang de ontmoetingsplaats bij uitstek. Bovendien kwamen reizigers met de veerschuit gewoonlijk daar aan. De speelvelden en binnenplaatsen waar gekeetst kon worden, waren gratis toegankelijk. Niet altijd lagen ze er even fraai bij; toen een rijke Amsterdammer in 1734 in Maarssen wilde kaatsen moest hij de eigenaar van de kolfbaan eerst onder druk zetten om hem alle op de baan liggende paarde- en koeiemest te laten verwijderen.

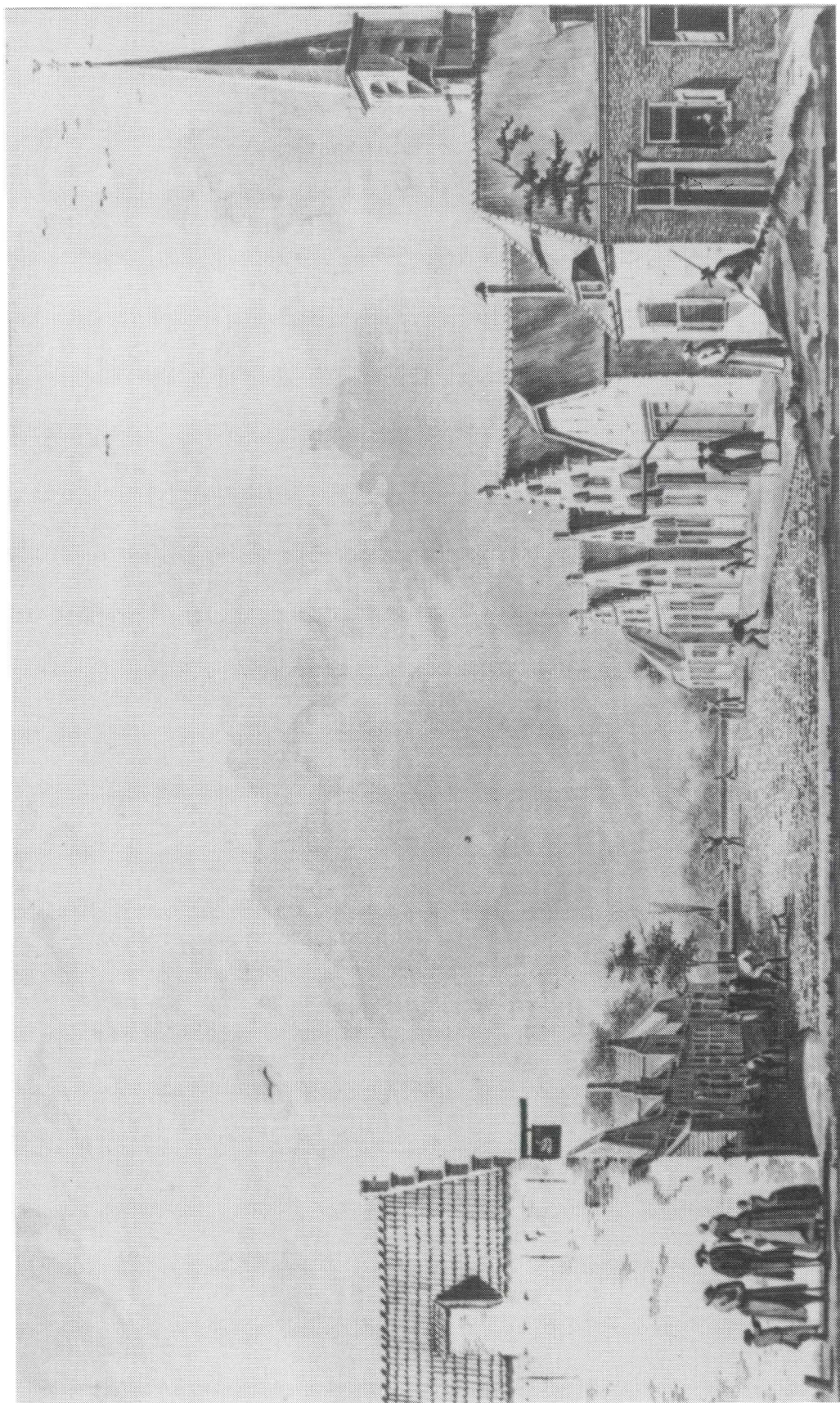
Breukeleveen kreeg vermoedelijk in de 16de eeuw een kaatsbaan. Deze lag bij het Rechthuis (op de plek van het huidige pand Herenweg 20) en wel evenwijdig aan de weg en wetering tussen wetering en Rechthuis. Het dorp Breukelen beschikte volgens een document uit 1717 over een kaatsbaan bij de herberg De Prins, aan de brug in de 's-Heerenwagenweg (thans Straatweg); over die baan heb ik verder nog weinig kunnen terugvinden. De kaatsbaan in het noorden van het dorp Kockengen lag zelfs bij twee kroegen (Afbeeldingen 1 en 2); wanneer die baan aangelegd werd, is mij nog onbekend.

Het kaatsspel werd gespeeld door twee teams van aanvankelijk drie, later ook wel twee personen. De teams waren beurtelings "anleggers" en "verweerders". Het speelveld moest een "ruyme ende heffene plaets" wezen, dus ruim bemeten en vlak. In het midden was een lijn getrokken. De "anleggers" begonnen met "uyt te slaan". Het andere team diende de bal terug te slaan, meteen of nadat die éénmaal gestuit had. Dat leidde tot een slagenwisseling, waarbij het de bedoeling was de bal zo diep mogelijk in de speelhelft van de tegenpartij te slaan, en hem buiten bereik van die "verweerders" te laten neerkomen. Het punt waar de bal voor de tweede keer de grond raakte (of bij een eerste aanraking met de grond stil kwam te liggen) heette een kaats en werd door een "diennaar" gemerkt met een steen of een stukje hout. Nadat alle drie "anleggers" aan de beurt waren geweest, wisselden de teams van speelhelft en rol. De kunst was nu om de bal dieper het speelveld in te laten kaatsen dan het de tegenpartij was gelukt. Elke score leverde 15 punten op; bij 60 punten had men een spel gewonnen. Later verbasterde in de telling "15 - 30 - 45 - spel" het scoregetal 45 tot 40. Dat begon in de Frans-talige streken, waar van quarante-cinq het tweede woord steeds vaker onuitgesproken werd gelaten. In het tennisspel, dat uit het kaatsen ontstond, is de telling ook nu nog "15 - 30 - 40 - spel".

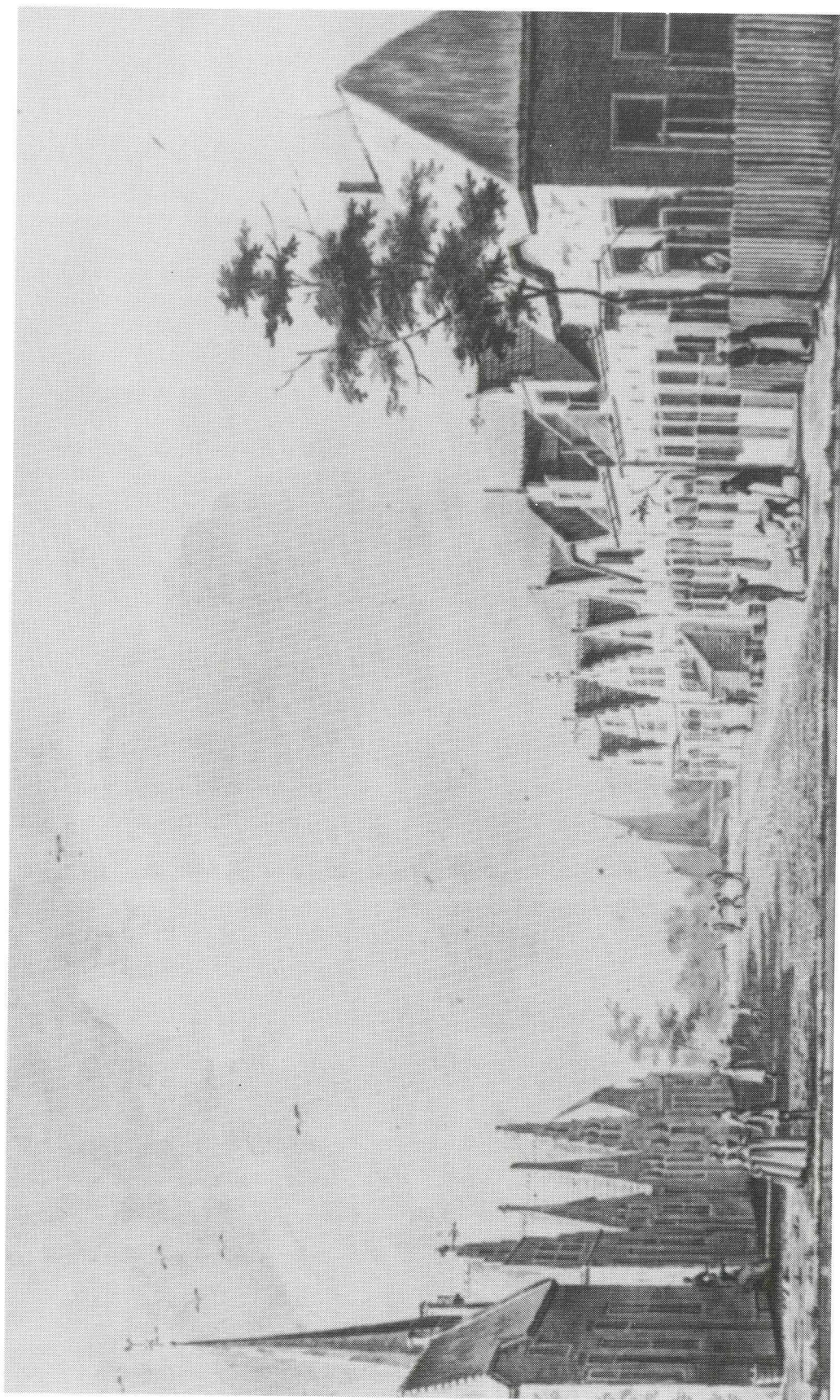
Toen het kaatsspel onze streek bereikte, sloeg men de bal nog met een slaghout (elders gebeurde dat heel in het begin met de blote hand); later ging men er steeds vaker een racket voor gebruiken, vooral in de steden. Ik heb echter sterk de indruk dat men bij ons tot aan het eind met een slaghout heeft gewerkt (zie ook Afbeelding 1).

Behalve de "diennaar" die de kaatsen markeerde, was er nog een die de ballen welke buiten het speelveld waren geslagen, moest ophalen; ook moest hij er voor zorgen steeds voldoende vervangende ballen bij de hand te hebben als een uitbal niet snel terug te halen was. Er gingen blijkbaar nogal wat ballen in de sloot, tussen de bosjes of op de daken, want uit de 17de- en 18de-eeuwse reglementen van de Breukeleveense veerschipper blijkt dat kaatsballen gewoonlijk in zakken van honderd stuks werden verhandeld.

Vaak werd om een kleine inzet gekeetst, hetzij een rondje bier, hetzij enig "cleyn gelt". Omstanders en personen die het spel door de vensters van de

Afb. 1. Gezicht op de kaatsbaan in Kockengen van oost naar west. Op de voorgrond is nog net iets te zien van de Heycop, op de achtergrond zeilt een schip op de Bijleveld. De herberg met trapgevel links op de hoek heeft een uithangbord met een zwaan. Rechts de dorpsbebouwing ten zuidoosten van de oude dorpskerk. De "anleggers" in het kaatsspel ziet u achteraan op de baan, de "verweeiders" meer op de voorgrond. Zo te zien gebruiken de spelers slaghouten. Gewassen tekening in Oost-Indische inkt, gesigneerd D. Verryk del ad viv: 1762. (Origineel in Koninklijk Huisarchief, Den Haag, onder nr. D-C A/T 312.)

Afb. 2. Gezicht op de kaatsbaan in Kockengen in de omgekeerde richting van die in Afb. 1, dus van de Bijleveld naar het westen. Op de achtergrond zeilt nu een schip op de Heycop. De herberg waar de zwaan uithangt is op deze tekening rechts achter te zien. Op de voorgrond rechts staat een tweede herberg, met een onleesbaar opschrift op het uithangbord. Links nu de oude dorpskerk. Gewassen tekening in Oost-Indische inkt, gesigneerd D. Verryk del ad viv: 1762. (Origineel in Koninklijk Huisarchief, Den Haag, onder nr. D-C A/T 311.)

croeg volgden, sloten nogal eens weddenschappen af op de afloop van een kaatswedstrijd. De winst van zowel spelers als toeschouwers eindigde gewoonlijk al snel in de zakken van de waard. Spel en drank raakten steeds meer met elkaar verbonden. Hoewel spelen en gokken om gewin door de plaatselijke overheden en de kerk werden tegengegaan, stoorde men zich daar in de loop der tijd steeds minder aan, zeker in Breukeleveen waar men het over het algemeen wat minder nauw nam met gezag en regels.

Tegen het eind van de 18de eeuw verdween het kaatsspel in onze streek van het toneel. Op veel plaatsen elders in West-Nederland zette die ontwikkeling al tientallen jaren eerder in. De sport had een negatief beeld gekregen, eerst bij de dominees maar geleidelijk ook bij veel anderen. Het kaatsen was als zodanig weliswaar een gezonde lichaamsoefening, maar de sfeer die om die sport heen was gegroeid - met uit de hand gelopen weddenschappen, tot gewelddadigheden leidende onenigheden over de inzet, en veel drankgebruik, gevloek en getier - bewerkstelligde de ondergang.

doechde om haer man. **Dit is dat. xxij. ca.**
en leert hoe die caetsers mit eene slage rekenē xv.
¶ Voerē is geseit hoe het caetspel ghewonē is
met iiii caetsen mer daer en is niet geseit hoe
die speelders winnē mit enē slage xv. en dit is eēs
deels vreemde d; si meer rekenē of winnē dan een
mit eend caetsen mer si winnē m; eend caetsen xv
en mit twe. xxx. mit drien xlv. mit vierē lx. en dan
ist spel wt en gewonē. dus wintmē met eend caet-
sen xv alst gesept is. ¶ en het is een vraghe waer bi
men niet en rekēt met eend caetsen een mit twee
twe mit drie drie met vierē vier gemerct dattet ge
wonnē wort mit vier caetsen hier op mach ic ald?

Afb. 3. Laat-Middeleeuwse beschrijving van de puntentelling bij het kaatsspel. Te beginnen met de tweede regel van boven staat hier: "... hoe die caetsers mit eene slage rekene xv (= 15 punten) ... hoe het caetspel ghewone (= gewonnen) is met iiii caetsen ...", en drie regels daaronder "... si winne eend caetsen xv en mit twe xxxv, mit drien xlv, mit viere lx en dan ist spel uit en gewone". (Uit: *Dat Caetspeel Ghemoraliseert*, Delftse editie, 1498, fol. G6 verso.)

Bronnen

Jan van den Berghe, 1498. *Dat Caetspeel Ghemoraliseert*. Uitgegeven bij Hendrick Eckert in de Gulden Pot, Delft. Exemplaar aanwezig in collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag. Dit boek verscheen in 1477 al in druk in Leuven.

Cees de Bondt, 1993. 'Heeft yemant lust met bal, of met reket te spelen . . . ?'. Uitgeverij Verloren, Hilversum, 179 blz.

A.A. Mantén, 1989. De veerschipper van Breukeleveen. *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jaargang 4, nr. 2, blz. 107 - 114.

Archieven van de voormalige Gemeente Breukelen-St. Pieters (Gemeentehuis te Breukelen), Archief tot 1811, inv. nr. 713 (voorheen inv. nr. 10).

A.G. Schulte, 1993. Dirk Verrijk 1734 - 1786. Tekeningen en schetsen. De provincies Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland. Canaletto, Alphen aan den Rijn, 239 blz.

W. Smits, 1988. Het kaats- en kolfspel te Maarssen. *Historische Kring Maarssen*, jaargang 15, nr. 1, blz. 12 - 15.